

Daniel Patafta

DVA FRANJEVAČKA PRIRUČNIKA IZ 18. STOLJEĆA ZA FRANJEVAČKE SVJETOVNJAKE

Daniel Patafta
Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb

UDK 27-789.32(497.5)“17“(091)
272-789.3-722.7(497.5)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 14.6.2017.
Prihvaćeno: 20.2.2019.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/9xn31cr1qy>

U baroknom razdoblju na području kontinentalne Hrvatske paralelno su postojale dvije organizacije koje su okupljale franjevačke svjetovnjake, bili su to stariji Treći red sv. Franje i novija Bratovština pojasa sv. Franje. Crkveni povjesničari, osobito oni koji su se bavili poviješću franjevaštva na hrvatskom prostoru, često su znali te dvije organizacije poistovjećivati, a tome u prilog idu često i nejasni izvori koji su o tome pisali. Cilj je ovoga rada prikazati kako se radilo o dvije odvojene organizacije, koje su imale nekih sličnosti, ali različito porijeklo i sustav organizacije, a drugačije su bile rangirane i unutar crkvenih struktura. Izvori koji mogu pojasniti sam smisao i organizaciju ovih franjevačkih organizacija u baroknom razdoblju jesu dva priručnika iz 18. stoljeća. Za Treći red to je djelo fra Jerolima Lipovčića *Treći sadh iliti istolmacsenje Trechega Reda* iz 1769. godine, a za Bratovštinu pojasa to je djelo fra Lovre Bračuljevića *Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan* iz 1730. godine.

Ključne riječi: Jerolim Lipovčić, Lovro Bračuljević, Treći red, Bratovština pojasa sv. Franje, barok, franjevačko prosvjetiteljstvo, 18. stoljeće

Poglaviti motiv literarnog stvaranja franjevaca kontinentalne Hrvatske, neovisno o vremenu, bio je pisanom riječju služiti poslanju Crkve. U vrijeme katoličke obnove, u posttridentskom razdoblju, kontinentalni su franjevci razvili jaku i raznoliku literarnu djelatnost. Prevodili su biblijske tekstove, priređivali lekcionare, sastavljali molitvenike i katekizme, pisali propovjedničku literaturu i hagiografije, pisali pjesme, istraživali prošlost svoga Reda, Crkve i naroda, sastavljali gramatike i rječnike te davali pravopisne upute. Literarni standard tih djela bio je prilagođen općem kulturnom, napose literarnom standardu određenoga vremena. Cjelokupno

franjevačko literarno djelovanje služilo je misterijskom i navjestiteljskom poslanju Crkve.¹

Veliki je dio hrvatske književnosti 17. i 18. stoljeća, ako je shvaćamo u širem smislu riječi, praktično-nabožnog karaktera, sračunat na neposredno utilitarno djelovanje. Pojavljujući se u sredinama gdje do tada nikakva štiva nije bilo, ta je književnost značila dobitak; jer kad se jednom stekla pismenost u širim slojevima, ona je dalje rasla i razvijala se prevladavajući dijalektički početne impulse te se stala kretati prema vlastitoj logici. S time je veći broj pismenih ljudi koji su trebali konzumirati bezbrojne katekizme, zbirke propovijedi i razne vjerske priručnike bio istodobno osposobljen da čita i druga štiva.² Tako je pod utjecajem barokne književnosti i prosvjetiteljskih moralno-didaktičkih poučaka, osobito u 18. stoljeću, franjevačka nabožna književnost morala ispuniti tri zahtjeva crkvenog pisanja osobito u književnom baroku: poučavati, pružiti nasladu i poticati. Zadaća poučavanja nije manja negoli npr. u katekizamskoj i navjestiteljskoj literaturi. Štoviše, molitvenicima je zadaća prenositi ne samo tradicionalne vjerske obrasce, nego izreći gotovo sve vjerske istine i učenja tako kratko i jasno da budu srž i polog molitvenim iskazima. Ovakva koncepcija bila je dovoljna za katekizme, dok se u molitvenicima i molitvenim priručnicima trebalo još obrazložiti i nadahnuti temeljne molitvene stavove: klanjanje, pohvalu, zahvalu i prošnju. Molitvenici su za molitelja trebali biti izvor utjehe, smirenja, potvrde i opravdanja vlastitog vjerničkog izbora, ali još više poticaj na povjerenje u Boga. Sljedeća zadaća molitvenika bila je da svojim sadržajem usmjeri vjernika na dosljednost u molitvenom životu, opredjeljenju za kršćanski kreposni život i lik vjernika, pri čemu je nužno bilo uključeno odbacivanje postupaka i mana koje taj vjernički lik krnje ili niječu.³

Ono što je bitno obilježilo baroknu nabožnu književnost, odnosno njezin pučki izraz, jest to da je kroz molitvenike i obredne molitve naglašavala specifično katolički nauk i kulturne oblike, s time da je u 18. stoljeću dobila i prosvjetiteljsku notu s ciljem da se pučka pobožnost uzdigne na višu duhovnu i praktičnu razinu. Već time što su oba priručnika o kojima ćemo govoriti napisana na hrvatskom jeziku upućuje na to da su bila namijenjena širim vjerničkim slojevima kao i voditeljima Trećeg reda i Bratovštine pojasara kako bi se radilo na podizanju duhovne razine članova ovih organizacija. Barokna pobožnost očituje se u jednostavnim molitvama koje stvaraju odnose prema Bogu u Isusu Kristu, kao i slavljenja tog otajstva u liturgiji i izvan nje, koristeći kultne i kulturalne izražaje koji nisu u suprotnosti s objavom i katoličkim naukom. Ona uključuje također molitve i bogoštovne čine koji nisu integrirani u liturgiju, ali su u skladu s naukom Crkve i pritom su kršćanski nadahnuti. Opseg i sadržaj barokne pobožnosti uključuju izgradnju vjerničkog odnosa prema Bogu,

¹ Usp. Emanuel Hoško – Domagoj Šimunović, Doprinos franjevaca kontinentalne Hrvatske jezikoslovlju i književnosti, u: *Mir i dobro*, ur. Franjo Emanuel Hoško – Marija Mirković, Zagreb 2000., str. 67.

² Usp. Marin Franičević, Franjo Švelec – Rafo Bogišić, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1974., str. 183.

³ Usp. Hoško – Šimunović, Doprinos franjevaca kontinentalne Hrvatske, str. 73-74.

Isusu Kristu, njegovoj majci Mariji i svetima, a očituju se u liturgijskim i izvanliturgijskim oblicima kršćanskog bogoštovlja. Tu su uključene i različite pobožne vježbe i pobožni čini. Njezin je opseg iznimno širok i uključuje brojne elemente molitvenih oblika i radnji, zatim strukture izražavanja religioznih društava, bogoštovne znakove koji su u skladu s dogmatskim vjerovanjem i propovijedanjem, radnje i običaje koji prate liturgiju, oblike štovanja svetaca i relikvija kao i druge molitvene oblike koje su tražila određena društvena događanja.⁴

Dugotrajni pritisak na duhovni i kulturni identitet i opstojnost hrvatskog naroda uzrokovao je loše posljedice unutar kulture pisane riječi i uopće pismenosti. Stoga djela nastala u 18. stoljeću nesumnjivo zaslužuju višestruku pozornost, jer su osim svoga kulturno-povijesnog i književnog značenja, bila osnova za očuvanje duhovne i kulturne samobitnosti naroda. Zemljopisni okviri hrvatske pisane kulture obuhvaćali su do tad niz heterogenih regija, što je u pisanom stvaralaštvu rezultiralo raznolikošću književnih tema i sadržaja.

U hrvatskoj pisanoj kulturi toga vremena zapažaju se odjeci suvremenih intelektualnih i kulturnih gibanja u Europi. Na tu činjenicu prije svega upućuje povećano zanimanje za znanstveno-povijesne i znanstveno-književne teme i sadržaje. Hrvatska književnost 18. stoljeća po svojim je intencijama imala primarno praktično-odgojni i poučni karakter. Pisana je s nakanom da poučava i odgaja ljude, odnosno svoje čitatelje kojima je bila namijenjena. Njezin praktični smisao i značenje i njezina prosvjetno-odgojiteljska uloga ogledaju se u mogućnosti da oblikuje čovjekov duh, da u čovjeku budi i razvija osjećaj za više vrijednosti. S druge strane, hrvatsku pisanu kulturu toga vremena odlikuje zauzetost u profiliranju i produbljivanju kršćanskog odgoja i širenju kršćanskih kulturnih zasada, što je svoje mjesto našlo u tekstovima duhovnika, ponajprije hrvatskih franjevaca. Nju obilježava sve snažnija povezanost između pojedinih krajeva što ih nastanjuju Hrvati. Do tada naglašeni regionalizam gubi svoj utjecaj, a to omogućuje ne samo integraciju nacionalne književnosti, nego također i dublje duhovno i kulturno povezivanje hrvatskog naroda. Međusobna komunikacija franjevaca na vrlo širokom prostoru, od Jadrana do Dunava, pridonijela je povezivanju i integraciji pokrajinskih književnosti sa svim njihovim posebnostima u jedinstveni hrvatski književni korpus. Regionalizam u hrvatskoj književnosti i kulturi 18. stoljeća uvjetovan je teritorijalnom rastrgnutošću, budući da su Hrvati živjeli u sferama različitog političkog i kulturno-civilizacijskog utjecaja. U svim hrvatskim krajevima javljaju se prosvjetiteljski pisci. Cilj im je podizanje kulturne razine svih oblika narodnog života te stoga svoja djela uglavnom namjenjuju puku.

Osnovna intencija ovoga rada jest prikazati kako su dva priručnika iz 18. stoljeća, djela franjevaca kontinentalne Hrvatske, nastala kao odraz prosvjetne potrebe

⁴ Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2001., str. 381-382; Marija Belaj, *Sveci zaštitnici u hrvatskoj pučkoj pobožnosti*, Zagreb 2006., str. 10-12; Juan Castellano, *Liturgia e pietà popolare oggi*, u: *La religiosità popolare*, Roma 1978., str. 126-128; Franjo Emanuel Hoško, *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*, Zagreb 2007., str. 145-146.

svoga vremena, ali u isto vrijeme pokazati kako su ta dva nabožna priručnika bila napisana za dvije različite organizacije koje su u 18. stoljeću okupljale franjevačke svjetovnjake. Analizom ovih priručnika pokazati će se kako se radi o dvije zasebne organizacije, odnosno o jednoj koja ima značajke crkvenog reda, a to je Treći red sv. Franje, i druge koja je po svojoj organizaciji bratovština, a radi se o Bratovštini pojasa sv. Franje. Pomniji uvid u strukturu ovih priručnika pokazuje da su to bile dvije zasebne organizacije s različitim usmjerenjem i da ih se nikako ne smije poistovjećivati. O Trećem franjevačkom redu i o Bratovštini pojasa sv. Franje do sada na hrvatskom jeziku ne postoji niti jedan znanstveni rad koji obrađuje spomenutu tematiku, a ako se spominju onda je to često usputno i neprecizno. Ovime se želi dati uvid u povijest nastanka, temeljno usmjerenje i različitost ovih dvaju organizacija koje su okupljale franjevačke svjetovnjake u baroknom razdoblju. U isto vrijeme, analizom ovih dvaju priručnika pokazat ćemo njihovu osnovnu namjenu, a to je približiti članovima tih dviju organizacija njihovo temeljno usmjerenje – poticaj na moralan i pobožan život, u skladu s franjevačkim prosvjetiteljskim djelovanjem u 18. stoljeću, a u duhu barokne pobožnosti. Iako je priručnik Lovre Bračuljevića stariji po svome nastanku, prednost u ovome radu daje se Lipovčićevom priručniku “Treći sadh” zbog kanonske važnosti franjevačkog Trećeg reda. Naime, Bratovština pojasa jest samo bratovština sa svojim statutom i u rangu je svih takvih organizacija za svjetovnjake, dok je Treći red po kanonskom statusu važniji jer je u rangu s zajednicama posvećenog života koje imaju pravilo odobreno od papa, tako da u Lipovčićevom priručniku nalazimo dva bitna elementa koji obvezuju posvećene osobe, redovnike, redovnice i svećenike, a to su u prvom redu Pravilo i obveza moljenja časoslova, što kod bratovština nema.

Lipovčićev “Treći sadh” priručnik i molitvenik franjevačkih trećoredaca *Treći red u baroknom razdoblju*

Franjevački Treći red razvio se iz pokorničkog pokreta 12. i 13. stoljeća.⁵ Velika podjela Franjevačkog reda 1517. godine, koju je potvrdio papa Leon X., podijelila je Red na opservante i konventualce. Ubrzo nakon te podjele, 1525. godine, nastao je i kapucinski ogranak. Sve se to odrazilo i na organizaciju Trećeg reda. Svaki od ovih

⁵ Usp. Antonio Rigon, *I penitenti di Padova*, Roma 1980., str. 305; Agostino Gemelli, *Franjevački duh*, Sarajevo 1935., str. 63; Lazaro Iriarte, *Povijest franjevaštva*, Zagreb 2013., str. 475-476; Atanazije G. Matanić, *I penitenti francescani dal 1221 al 1289*, u: *L’Ordine della Penitenza di san Francesco d’Assisi nel secolo XIII*, ur. Priamo Etzi, Roma 1973., str. 43; Kaietan Esser, *La lettera da san Francesco ai Fedeli*, u: *L’Ordine della Penitenza*, str. 65-78; Antonio Fregona, *L’ordine Francese Secolare, Storia, legislazione, spiritualità*, Padova 2007., str. 99; Giovanni Odoardi, *L’Ordine della penitenza nei documenti pontifici*, u: *Collectanea Franciscana*, sv. 43, Roma 1973., str. 99; David Flood – Tadeè Matura, *The Birth of a Movement: Study of the First Rule of St. Francis*, Chicago 1975., str. 15; Raffaele Pazzelli, *St. Francis and The Third order The Franciscan and pre-Franciscan Penitential Movement*, Chicago 1989., str. 23; Priamo Etzi, *La cura spirituale dell’Ordine Francese secolare*, Assisi 1996., str. 24; Alfonso Pompei, *Il Movimento penitenziale nei sec. XII-XIII*, *Collectanea Franciscana*, sv. 43, Roma 1973., str. 37.

ogranaka pridržavao je pravo da organizira svoje zajednice trećoredaca.⁶ Papa Pavao III. dao je 1537. pravo osnivanja i vođenja Trećeg reda Manjoj braći (opservantima).⁷ Da se ova odredba nije poštivala svjedoči činjenica da početkom 17. stoljeća, 1604. godine, papa Klement VIII. određuje da u jednom gradu smije biti samo jedna zajednica franjevačkih trećoredaca.⁸ Niti ova odredba nije bila doslovce provođena. Na općem generalnom kapitolu opservanata u Toledu 1633. naglašava se briga o franjevačkim trećoredcima. Nastojalo se oživjeti evanđeosku Franjinu duhovnost u svijetu. Na Filipinima i u Americi osnovane su trećoredske zajednice. Posebno brojni bili su sljedbenici sv. Franje među visokim aristokratskim, plemićkim i kraljevskim obiteljima.⁹ Papa Urban VIII. 15. svibnja 1628. bulom *Militantis Ecclesiae* odobrava franjevcima konventualcima konstitucije Trećeg reda, čime im je i pravno omogućeno osnivanje i vođenje trećoredskih zajednica.¹⁰ Godine 1686. Generalni kapitul Manje braće (opservanata) u Rimu sastavio je konstitucije za trećoredce u Italiji, Španjolskoj i Portugalu, koje je 1689. odobrio papa Inocent XI. bulom *Ecclesiae catholicae*.¹¹ Uskoro su ove konstitucije bile prihvaćene od svih trećoredskih zajednica koje su vodila Manja braća. Ovo ujedno ukazuje da su svi franjevački ogranci osnivali svoje Treće redove, bez obzira na to što je to pravo bilo pridržano samo opservantima do sredine 18. stoljeća, iako se ono nije striktno poštivalo od drugih ogranaka Franjevačkog reda.

Tijekom 17. stoljeća franjevci, osobito oni koji su bili ispovjednici kraljevskih i plemićkih obitelji, nastojali su približiti franjevačku duhovnost višem društvenom sloju. Pape su propagirali franjevačku duhovnost među višim slojevima društva, koji su se u velikom broju uključivali u Treći red. Kako trećoredci više nisu mogli izdržavati bolnice, hospitale, ubožnice i humanitarno djelovati, sada je ta područja počela pokrivati viša klasa i plemstvo.¹²

Kako su crkvene udruge i bratovštine u posttridentskom razdoblju imale značajan pastoralni angažman i vrlo prikladan redovničkim zajednicama da se aktivno uključe u pastoral i apostolat, time je i Treći red postao jedno od značajnijih područja aktivnosti. Najvjerojatnije je Treći red djelovao u svakoj franjevačkoj crkvi, a izričito ga u dokumentima spominju najprije 1642. u Zagrebu, a već 1654. navode ime prvog voditelja Nikole Labstatta.¹³ U Varaždinu je osnovan 1668. godine.¹⁴ Zatim se

⁶ Giovanni Cosentino, *L'Ordine Francese Secolare*, Assisi 1994., str. 46.

⁷ Lino Temperini, Contributo dei Terziari Francescani Portoghesi, u: *Terziari Francescani*, Roma 1988., str. 217.

⁸ Priamo Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine Francese secolare*, Assisi 1996., str. 54.

⁹ Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine*, str. 67.

¹⁰ *I Frati Minori Conventuali. Storia e vita 1209-1976*, Roma 1978., str. 269.

¹¹ Antonio Fregona, *L'ordine Francese Secolare, Storia, legislazione, spiritualità*, Padova 2007., str. 99.

¹² Iriarte, *Povijest franjevaštva*, str. 569.

¹³ Arhiv Hrvatske franjevačke provincije Zagreb (dalje: AHFPZ), *Matricula officiorum*, ad nomen.

¹⁴ AHFPZ, *Matricula officiorum*, str. 132.

Treći red 1677. spominje u Križevcima¹⁵ i Koprivnici.¹⁶ Potom je Treći red osnovan u Vukovaru 1723. godine.¹⁷ Nakon toga spominje se da je u Čakovcu Treći red osnovan 1732. godine.¹⁸ Dana 6. svibnja 1736. generalni vikar pečušskog biskupa Gabrijel Bachich de Lak izdao je biskupovo odobrenje za osnivanje Trećih redova.¹⁹ Tijekom 18. stoljeća osnovan je u Kostajnici, a 1738. u Virovitici.²⁰ Naziv Treći red sv. Franje upotrebljavaju dokumenti iz 1732. za zagrebačku Bratovštinu pojasara,²¹ a 1742. za istu bratovštinu u Varaždinu.²² Relativno kasno, 1770. godine, osnovan je Treći red u Karlovcu.²³ Tijekom 18. stoljeća zajednice trećoredaca bit će osnivane po raznim mjestima sjeverne Hrvatske i Slavonije, i to ne samo uz franjevačke samostane, nego i u župama koje su pastorizirali franjevci. Slabije je poznata situacija na području Bosne i Hercegovine koja se nalazila po Osmanlijama.

U djelima 18. stoljeća za franjevačke trećoredce upotrebljavaju se različiti nazivi kao što su *bratstvo*, *red*, *zajednica*, *družba* i sl. Najstarije Pravilo Nikole IV. na hrvatskom jeziku zabilježeno je u 16. stoljeću i nalazi se u arhivu franjevačkog samostana na Košljunu. Pravilo se nalazi u dvije različite varijante, odnosno u doslovnom prijevodu i kratkom sažetku svih poglavlja. U nekim točkama Pravila govori se samo o sestrama, pa je očito da su postojale posebne trećoredske zajednice za žene i muškarce.²⁴ Zajednica koja je obdržavala Pravilo pape Nikole IV. podijeljena je u tri različite grane, što ukratko opisuje Antun Juranić: *Ovaj Treći red, ima tri vrste podložnika. Prvi jesu oni koji žive u zajednici, i u svojim samostanima. Drugi jesu oni koji zovu se Tercijari i nose samo habit i pojas. Treći jesu oni koji zovu se Tercijari i nose samo pojas i nazivaju se Cordigeri, i toliko jedni, koliko drugi žive u svojim vlastitim kućama.*²⁵ Očito je Juranić ovdje pripojio Treći red sličnoj Bratovštini pojasa sv. Franje ili *cordigerima*. Ova zabuna nastala je očito iz sličnosti Trećeg reda i Bratovštine pojasa, osobito u molitvenom životu.

Papa Benedikt XIII. apostolskim je pismom iz 1725. izjavio kako je Treći red *svjetovni red* i razlikuje se od bratovština. K tomu odredio je da osnivati i primati u Treći red može samo general Manje braće. Ova njegova odluka izazvala je velike napetosti tako da je papa 1726. to pravo potvrdio konventualcima i kapucinima, a 1728. to pravo dao je i samostanskim trećoredcima.²⁶

¹⁵ AHFPZ, *Matricula officiorum*, str. 192.

¹⁶ AHFPZ, *Matricula officiorum*, str. 201.

¹⁷ Arhiv franjevačkog samostana Vukovar (dalje: AFSV), *Liber Memorabilium*, sv. 1, str. 430.

¹⁸ AHFPZ, *Matricula officiorum*, str. 494.

¹⁹ Emerik Pavich, *Ramus viridantis olivae*, Buda 1766., str. 342.

²⁰ Franjo Emanuel Hoško, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2001., str. 99.

²¹ AHFPZ, *Monumenta*, sv. 1, str. 541, 577, 596, 662.

²² AHFPZ, *Monumenta*, sv. 2, str. 26, 130.

²³ Arhiv franjevačkog samostana Karlovac (dalje: AFSK): *Liber Memorabilium*, sv. 1, str. 144.

²⁴ Arhiv franjevačkog samostana Košljun, *Pravilo Nikole IV.*

²⁵ Anton Juranić, *Regula tretoga reda s. o. Franciska*, Rim 1788., str. 185.

²⁶ Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine*, str. 55.

Fra Lovro Bračuljević u svome djelu *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan* o rasprostranjenosti sljedbenika sv. Franje piše: ... *i do danas u velikoj pobožnosti čine, osobito u Španjolskoj i Portugalu, gdje se svetog Franju toliko spominje, toliko od svjetovnih ljudi, koliko od drugih Redova redovnika, i govore: Naš sveti Otac jer je vrlo malo naših koji nisu u ovome njegovome trećem Redu...*²⁷

Struktura i tumačenje Lipovčićeva Trećeg sadha

Slavonski franjevac Emerik Pavić tiskao je 1769. godine u Budimu na hrvatskom jeziku djelo fra Jerolima Lipovčića *Treći sadh ili istolmacsenje Trechega reda*.²⁸ Djelo je bilo namijenjeno franjevačkim trećoredcima, odnosno kako u podnaslovu stoji: *za obadva spola ljudska, to jest: Muške i Ženske glave usađenoga: a od Sveti Otaca Papa potvrđenoga, i od mnogih po svitu općina obsluženoga; s različitim molitvama, i pismima, za napridovanje duhovno, i višnjeg kraljevstva zadobiće, svi pravovirni kerstjani složeno, i upisano*.²⁹ Dakle, već je u podnaslovu navedeno kako je djelo namijenjeno trećoredcima oba spola za njihovo duhovno usavršavanje. Iako je djelo odraz barokne pobožnosti, ono sadrži veliki broj elemenata koji upućuju na prosvjetiteljske tendencije s ciljem podizanja duhovnog života trećoredaca na višu razinu.

Jerolim Lipovčić (Požega, 28. X. 1716. – Požega, 30. VI. 1766.) postao je članom provincije Bosne Srebrene ulaskom u novicijat u Velikoj 1731. godine. Filozofiju je počeo studirati u nadbiskupskoj filozofsko-teološkoj školi u Kalocsi, zatim je nastavio studij u Budimu na Generalnom učilištu. Osposobivši se za profesora filozofije, predavao je na učilištu u Baji, a zatim je jedno desetljeće bio profesor bogoslovne škole na Generalnom učilištu, gdje je postao profesor emeritus. U upravi Bosne Srebrene sudjelovao je kao definator, a tu službu kasnije je obavljao i u novoosnovanoj provinciji sv. Ivana Kapistrana. Obavljao je službu upravitelja Provincije. Na hrvatskom jeziku objavio je vrijedno pastoralno djelo *Dušu čuvajuće pohođenje* (1750.), koje je namijenio hrvatskim katolicima u Ugarskoj, a Emerik Pavić je nakon njegove smrti dao tiskati njegova dva priručnika za vodstvo i duhovnost Trećeg reda *Stazica duhovna* (1767.) i *Treći sadh* (1769.).³⁰

Priručnik *Treći sadh* ima 313 stranica, na kraju mu je dodano pismo pape Benedikta XIII. *Ad futuram rei memoriam*. Strukturirano je tako da je podijeljeno na četrnaest članaka (*cslanaka*), odnosno poglavlja. Svako od tih posvećeno je određenoj

²⁷ Lovro Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan*, Budim 1730., str. 6.

²⁸ Naslov djela *Treći sadh* svoje tumačenje dobiva u nastavku naslova "tumačenje Trećega reda". Doslovce preveden ovaj naslov značio bi "Treći sad/zasad", čime se aludira na osnivanje triju franjevačkih redova što se pripisuje Franji Asiškom. Prvoga reda – franjevaca, drugoga reda – sestara klarisa i Trećega reda – za posvećene franjevce svjetovnjake, koji bi bili treći zasad sv. Franje.

²⁹ Jerolim Lipovcsevich, *Treći sadh ili istolmacsenje Trechega reda*, Budim 1769., str. 1.

³⁰ Franjo Emanuel Hoško, Jerolim Lipovčić, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ur. Franjo Emanuel Hoško, Zagreb 2010., str. 337-338; Emanuel Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb 1985., str. 80-85; Franjo Emanuel Hoško, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2002.; Franjo Emanuel Hoško, *Josip Pavišević, svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Zagreb 2003.

temi vezanoj uz Treći red i poticaj na duhovnost, odnosno na bolje upoznavanje samog smisla Trećeg reda i usmjeravanje pobožnosti franjevačkih trećoredaca. Zbog pravnog položaja Trećeg reda kao crkveno priznatog reda najveći dio djela zauzima časoslov kao osnovno redovničko molitveno usmjerenje kroz dan.

Na početku se nalazi *Prikazanje pisaoca svomu s. Ocu Francisku*, gdje između ostalog kaže: *Promišljajući pak ja toliku vridnost duhovnu i spasonosnu, koja se po svitu u različiti kraljevstvih raširila, i s velikm napridkom duševnim po toom Trećem Redu u ustali narodi umnožila jeste, tako, da ne samo manjeg stanja ljudi i žene, negoli i visoko rođeni i od prvi i glavni vladanjah Gospoda rečenu vridnost s velikim Bogoljubstvom zagerljaju, i nju štuju; odredio sam na slavu i diku Božju, na tvoje poštenje, a korist Iliričkoga, iliti slovinskoga naroda tvoga S. Trećega Reda upisati: za dati mu upravilo duhovno jednodušnog i pokornog življenja: po kojemu se lako u Taj doći može. Svemogućstvo dakle Boga Oca, mudrost Boga Sina, i ljubav Duha Svetog nek probude sve pravovirne na pokorno življenje, koje nose u S. Trećem Redu zaderžaje, po tvomu utočištu S. Oče Francisko.*³¹ Ovdje autor navodi glavni motiv pisanja ovog priručnika, a to je poboljšanje duhovnog života franjevačkih trećoredaca hrvatskog jezika, odnosno smatrao je potrebitim da i hrvatski (slavonski) trećoredci dobiju primjereni molitveni priručnik za svoj duhovni napredak.

Nakon toga slijedi riječ urednika, odnosno priređivača za tisak fra Emerika Pavića *Doveršioc polubljenim štiocem*. Pavić izražava zadovoljstvo što je *ovi put u drugima jezici očitovan, sada pak po milosti Božjoj, i trudu pokojnoga mlogo Poštovanoga Oca Fra Jerolima Lipovcsevicha i našemu Iličkomu narodu očitujete.*³² Nadalje Pavić kaže kako mu je autor, Lipovčić, ostavio ovo djelo pred svoju smrt kako bi trećoredcima omogućio da duhovno napreduju i da dovrši ono što on nije uspio napisati za života.³³

Prvo poglavlje (*Članak prvi*) nosi naslov *Od početka, i sverhe ovoga trećega Reda,*³⁴ gdje Lipovčić govori o samom Trećem redu, odnosno o njegovom postanku i svrsi. Kaže kako je Franjo Asiški 1221. propovijedajući pokoru po selima i gradovima u gradu Cannari u Umbriji potakao veliko mnoštvo muškaraca i žena koji su htjeli ući u njegov Red, nadalje kaže: *vidivoši Sveti Otac, i zakonoša ovu goruću želju njihovu, priviđajući slabost naravi čovičanske, zato da ne rastavi muževe od ženah, da se sasvim ne vide, i da ne ostanu opuščena sel, i varoši, odluči niti sve divojke i žene primiti među duvne, niti sve muške glave primiti u manastire; nego učini ovi treći red, u kome i oženiti mogu kod kućah svojih pokoru činiti, i vinčani pod slatkim jarmom Isukersta, Bogu služiti. Dogodi se ovo četrnaeste godine, posli kako Sveti Otac svit ostavi, i prvi red učini.*³⁵ Lipovčić ovdje ostaje kod tradicionalnog tumačenja kako je Treći red osnovan 1221. godine i kako je nastao potaknut pokorničkim propovijedanjem Franje Asiškog. Potom nabraja pape koje su potvrdile trećoredsko pravilo. Nakon toga piše kako svrha Trećeg reda *nije*

³¹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 7-8.

³² Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 9.

³³ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 10.

³⁴ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 1-8.

³⁵ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 1-2.

*druga, nego da braća, i sestre u njemu pribivajući sveto, i čisto život provode, i zapovidi Božje opslužuju, dila duhovna čine, u kripostima napriduju, i da brez teške i oštre pokore budu prilični istim po manastiri zatvorenih redovnikoh.*³⁶ Lipovčić se kod nastanka Trećeg reda drži predaje prema kojoj su prvi članovi Trećeg reda bili bl. Lukezije i njegova žena Bona, za koje je Franjo Asiški 1222. sastavio Pravilo, a koje je zatim potvrdio papa Nikola IV., da bi se u kratko vrijeme *tako jest se umnožio, da se je po svoj Talijanskoj, Nimačkoj, i po svoj Europi raširio.*³⁷ Ono što Lipovčić najčešće ističe govoreći o Trećem redu u ovom članku (poglavlju) jest to da je to pokornički red onih koji žive u svijetu, ali je po pravu jednak onima prvog i drugog franjevačkog reda. Zatim govori kako se sam Treći red dijeli na tri *stanja*. Prvi su oni koji žive u samostanima i polažu zavjete kao redovnici, zatim su druge redovnice koje žive samostanski, obje ove skupine podložne su trećoredskom generalu u Rimu. Ovi samostanski trećoredci nisu ustanovljeni od Franje Asiškog, nego Lipovčić kaže kako su nastali kasnije i potvrđeni su 1521. od papa Julija II. i Leona X. Treće *stanje* jesu trećoredci koji žive u svijetu, oni ne žive u samostanima i nisu zavjetovani kao redovnici samostanski trećoredci. Za njih je Franjo Asiški napisao Pravilo 1221. godine i ono je potvrđeno od mnogih papa.³⁸ Poglavlje (članak) završava time kako su mnogi vladari i prinčevi pristupili Trećem redu ili Bratovštini pojasa *tako da S. Franciska svi svojim Ocem nazivaju.*³⁹

Nakon ovog početnog članka u kojem tumači postanak i svrhu Trećeg reda, Lipovčić u drugom članku, *Po čemu se razlučiše ovi Red od Bratinstva istoga Oca Franciska, i od ostalih Bratinstvah*. Često je među franjevačkim povjesničarima dolazilo do poistovjećivanja Trećeg reda s Bratovštinom pojasa sv. Franje, Lipovčić već u 18. stoljeću naglašava razliku između Bratovštine pojasa i Trećeg reda. Zato na samom početku kaže: *Razlučivanje ovi Treći red od Bratinstva pojasa konopnog S. O. Franciska, iere ovi Treći red od istoga S. Oca jest uzdignut, kako smo gori vidili (u prvome članku, op. a.), a Bratinstvo pojasa kopnenog nije uzdignuto, niti učinjeno od istog S. Oca, nego mnogo posli od njegova sina, to jest od Oca Pape Sixta V. Drugo, koji su u Bratstvu pojasa kopnenog, oni samo nose pojas, od kako god starješine Reda blagoslovljen, niti imadu kakvu regulu, nego samo nika statuta, ili ti naređenja od biskupa vlastitog učinjena, a oni koji su u Trećem redu, imaju svoje naredbe, iliti Regulu od Stolice Rimske potordenu, i na samo da nose pojas kopneni, nego i hbit, ili misto habita valja nose poveliki od svite pepeljaste Skapular, također derže svoj novicijat, iliti iskušenje za godinu danah, i čine posli procesion, iliti zavečanje, iliti zaviti onu Regulu obluživati, i to čine u ruku starešine prid licem Cerkve, kao i ostali redovnici, zato fratri od svojju bratstvoh, i nose križ Redovnički u procesionih, kao i ostali redovnici.*⁴⁰ Lipovčić navodi kako je kod trećoredaca obvezatno opsluživanje Pravila koja je potvrdio papa Nikola IV. i kako su zavjeti koje oni polažu pravi za-

³⁶ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 2.

³⁷ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 3.

³⁸ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 3-4.

³⁹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 8.

⁴⁰ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 8-9.

vjeti.⁴¹ Dakle, pišući o razlikama između Bratovštine pojasara i Trećeg reda Lipovčić jasno razlikuje to da je Treći red crkveno priznati red, koji je potvrde svoga pravila dobivao od papa, dok je Bratovština pojasara jedna u nizu takvih bratovština koja nema pravnu razinu koju ima Treći red.

U trećem članku, *Od Privilegijah, iliti povlasticah Braće, i Sestrah Trećega Reda*, Lipovčić progovara o nekim povlasticama koje uživaju trećoredci. Jedna od takvih jest i nošenje habita, ali naglašava kako su kao svjetovnjaci podložni svjetovnoj, a ne crkvenoj vlasti.⁴² Što se nošenja habita tiče, kako je do tada bio običaj kod franjevačkih trećoredaca, Lipovčić navodi kako je papa Julije II. kako bi u Treći red *za privući Principe i ostalu Gospodu u ovi Red, da nenose habit zdvora; nego pod haljinam; i to ne kao habit, nego na priliku jednog povelikog Skapulara, i pojas od konoplje, premda i izvanjske haljine nevalja da su sasvim ohole, gizdave...*⁴³ Papa Julije II. (1506.-1513.) pokazivao je veliki interes za franjevački Treći red, on ih je smatrao crkvenim osobama, ali da bi olakšao primanje i viših slojeva u Red odlučio je da se umjesto habita ili tunike nosi škapular, kao znak pripadnosti redu pokornika sv. Franje.⁴⁴ Također navodi kako Treći red ima svoga duhovnika koji je određen od Provincijala i kako nitko osim njega ne može primati članove u Red.⁴⁵

Četvrti članak u cijelosti donosi pravilo pape Nikole IV. koje se sastoji od dvadeset poglavlja.⁴⁶ Nakon toga u petom članku Lipovčić objašnjava *naređenja sverhu Regule ozgo sastavljene, koja je Sveti Otac Papa Inocento XI. u Knjigi svojoj Ecclesiae Catholicae potverdio, i Inocento XII., kako se u Rubrika osobiti Breviara Franciskanski nahodi n. 181. obsluživati zapovidio.*⁴⁷ Dakle, u ovom članku detaljno je objašnjeno pravilo pape Nikole IV.⁴⁸ Iz ovoga članka može se iščitati kompletno uređenje Trećeg reda

⁴¹ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 9.

⁴² Na Petom lateranskom saboru (1512.-1517.) konstitucijom *Dum intra mentis arcana* od 19. prosinca 1517. franjevački Treći red proglašen je kao *personas saeculares*, te su tako kao obični vjernici potpali pod civilnu vlast, što do tada nije bio slučaj. Pritom im ostaju neke povlastice, ali su u potpunosti podložni svjetovnim vlastima. Tako da ovom odlukom njihov *Ordo poenitentium* postaje pobožna bratovština pokornika (Cosentino, *L'Ordine Franciscano Secolare*, str. 46).

⁴³ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 12-13.

⁴⁴ Peti lateranski sabor definitivno je isključio franjevačke trećoredce iz širokog i privilegiranog društva *personae ecclesiasticae*, u pravnom pogledu oni više nisu bili crkvene osobe kao do tada. On ih je sveo na vjernike s vlastitim zakonima i propisima ali bez izuzeća, odnosno učinio ih je podložnima svjetovnim sudovima (Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine*, str. 270). Oni su time postali vjernici u svijetu kao i ostali vjernici, osim što imaju svoje specifične propise, odnosno Pravilo, i više nisu izuzeti od civilne vlast (Atanazije Matanić, *I Terziari francescani dal Lateranense V al Tridentino*, Roma 1988., str. 307). Papa Leon X. učinio je korak dalje i 1521. sastavio Pravilo za samostanske trećoredce i trećoredice, čime je jasno razlučio razliku samostanskih trećoredaca od onih u svijetu (Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine*, str. 53). Iako su i dalje ostale zajednice koje su slijedile Pravilo Nikole IV., Leonovo je Pravilo postavilo čvrstu granicu između trećoredskih redovnika i svjetovnjaka. Premda su i oni koji su opsluživali Pravilo Nikole IV. bili priznati kao pravi red i to sa svećanim zavjetima.

⁴⁵ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 13.

⁴⁶ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 16-29.

⁴⁷ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 29.

⁴⁸ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 29-100.

prema tumačenjima Pravila, odnosno Konstitucijama, koje su potvrdili pape Inocent XI. i Inocent XII.⁴⁹ I daljnja poglavlja bave se uređenjem Trećeg reda u skladu s Pravilom Nikole IV. i Konstitucijama Inocenta XI. Tako se u članku šest, *Način, s kojim valja obrati, i učiniti Officiere Trećega Reda*, donosi cjeloviti obred izabiranja, primanja i obrednog uvođenja u službu članova Trećeg reda koji obnašaju određene službe u bratstvu. Cijeli obred je pojašnjen i popraćen molitvama koje se izgovaraju prilikom uvođenja u određenu službu.⁵⁰ Zatim članak sedmi, *Što u razloštvih, iliti osobiti skupštinah, i vićih valja činiti i obsluživati*, ukratko obrazlaže koje su funkcije skupština i vijeća.⁵¹ Potom u osmom članku, *Način primiti, i obući one, koji žele, i išću u ovi Sveti Red*, Lipovčić donosi potpuni obred primanja novih članova u Treći red.⁵² Članak deveti, nastavlja se na prethodni. Iz samog naslova članka, *Način zavećenje, iliti profesioni sveti učiniti*, posvećen je obredu zavjetovanja novaka Trećeg reda.⁵³ U članku deset, *Od nedilje misečne*,⁵⁴ Lipovčić kaže sljedeće: *svakoga miseca (kako je gori u reguli i Statuta rečeno) valja da se skupe braća i sestre u jednu nedilju u svoju kapelu, ako imadu, ako ne a ono u crikvu Reda, na razgovor duhovni, od koga skupa nikome nije slobodno bez dopušćenja Oca Pohoditelja ostati, koji bez velika uzroka ne može dopustiti na ovi skup doći. Ovu nedilju može Otac Pohoditelj obrati u misecu, koju oće, i budući da u nedilju mlade Bratinstvo konopnog pojasa ima svoj procesion, i čine put križa, zato ovdj u Požegi Trećeg Reda nedilja jest prva po Nedilji mladoj*.⁵⁵ U nastavku opisuje sam obred, u čijem su središtu Litanije sv. Franje. Zanimljiv je i članak jedanaesti, *Od odrišenja generalnoga*,⁵⁶ u kojem autor kaže kako se *ovo odrišenje zove Generalno, iliti Poglavito, općinsko, i najveće; jere po njemu se odrišuje svaki brat, i sestra od svakog prokletstva većeg ili manjeg, od zabranjenja cerkve, ili stvarih duovni, i ako je koji misnik od neuredstva (Irregularitte) od zapreke (suspensione) ne služiti Svete Sakramente ili mise ne govoriti, zato se ujedinjuje općini pravovirni i biva*

⁴⁹ Godine 1686. Generalni kapitul Manje braće u Rimu sastavio je Konstitucije za franjevačke trećoredce u Italiji, Španjolskoj i Portugalu. Godinu dana kasnije papa Inocent XI. potvrdio je 28. lipnja 1689. te Konstitucije bulom *Ecclesiae catholicae* i protegnuo ih na cijeli Red, tako da su s vremenom bile prihvaćene od strane svih franjevačkih zajednica širom svijeta. Iako je bilo nadopuna i promjena tijekom vremena ostale su na snazi sve do 1957., kada je Pio XII. dao napraviti nove (Etzi, *La cura spirituale dell' Ordine*, str. 54). Ovim konstitucijama u stvari je uništena autonomija Trećeg reda. Uništen je kapitularni sistem, prestale su veze između bratstava, sve je podložno gvardijanu ili vizitatoru. Dapače od šest diskreta tri mogu biti redovnici ili svećenici, što je samo značilo sužavanje slobode i samostalnosti bratstva (Gabriele Andreozzi, *Storia delle Regole e delle Costituzione dell' Ordine Francescano secolare*, Roma 1988., str. 202). Već je papa Nikola IV. odredio kako Pravilo Trećeg reda ne obvezuje pod smrtni grijeh, osim ako je netko vezan Božjim i crkvenim zakonima. Tako da zavjetovanje trećoredaca nije bilo zavjet u strogom smislu riječi, nego odluka kojom se obvezuje čvrsto obdržavati Božje zakone poput svih drugih vjernika koji su sadržani u Pravilu i Konstitucijama (Usp. Andreozzi, *Storia delle Regole e delle Costituzione*, str. 214-228.).

⁵⁰ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 100-126.

⁵¹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 127-132.

⁵² Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 132-150.

⁵³ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 150-160.

⁵⁴ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 161-165.

⁵⁵ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 161.

⁵⁶ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 165-177.

*dionik sveti Sakramenata crkve.*⁵⁷ Nakon toga donosi popis dana u godini kada se može dobiti ovaj potpuni oprost, kao i obred primanja oprosta. Na istom tragu ostaje i članak dvanaesti, *Od ostali različiti oproštenja Trećega reda.*⁵⁸ Ovdje Lipovčić nabraja i druge oproste koje mogu dobiti franjevački trećoredci. Započinje s papinskim povlasticama oprosta danih Trećem redu, zatim donosi kalendar s pojedinim danima i molitvama koje se trebaju moliti dotičnog dana u mjesecu kako bi se dobili oprosti u čistilištu, a posebnu pažnju posvećuje potpunim oprostima u Svetoj Zemlji. Kada piše o oprostima u Svetoj Zemlji, navodi što treba učiniti i što izmoliti kod pojedinog svetog mjesta te koji se oprosti dobivaju kod tih mjesta. Članak završava oprostima koji se dobivaju kod molitve križnog puta i pritom donosi molitvu križnog puta.

U članku trinaestom, *Od Redova, koji su iz ovog reda izašli,*⁵⁹ Lipovčić nabraja redovničke zajednice nastale na Pravilu Trećeg reda. Pritom kaže sljedeće: *može se slaviti, i uzvisivati ovi Treći red na samo u toliki oprošćenjih, nego i u tomu, jere iz njega, kako loze mloge iz jedniga panja, ili tersa, mlogi drugi Redovi jesu izašli, i po braći, i sestram njegovi jesu utemeljeni...*⁶⁰ On ih nabraja dvanaest: Red pustinjaka sv. Jerolima koje je 1405. osnovao sluga Božji Karlo de Monte Granario, zatim red sv. Uršule, potom red koji je utemeljila sv. Franciska Rimska, nakon toga red koji je utemeljila sv. Brigita, red koji je utemeljila službenica Božja Marija Longa, red Franciska od Paule, red koji je osnovao kralj trećoredac Luj IX., tu su zatim redovi koje su osnovali kraljica Sanciza u Napulju 1344. godine, red konjanika Svetog Groba Isukrstova osnovan od vojvoda Balduina i Godefireda, Družba Isusova koju je osnovao Ignacije Loyola, franjevački trećoredac, Red uzašašća Isusova na Nebo i kao posljednji Vojnički red Bezgrešnog začeca osnovan 1624. godine.

Ovih trinaest članaka koji prethode najvećem četrnaestom, čine svojevrsan priručnik za franjevačke trećoredce hrvatskog govornog jezika. Lipovčić je ovdje obradio i detaljno prikazao sve segmente organizacije, pobožnosti i obreda vezanih uz djelovanje i duhovni život franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju. No, njegov časoslov, kojemu je posvećen najveći dio ovog djela, ima za cilj upoznati franjevačke trećoredce s duhovnošću koju bi trebali kao takvi njegovati, ali i s povlasticama, oprostima i obredima vezanim uz pojedine teme koje obrađuje, kako bi duhovni život franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju podigao na višu razinu. Stoga se ovdje može zamijetiti i ona prosvjetiteljska crta slavonskih i podunavskih franjevacu u 18. stoljeću, koja je bez obzira na baroknu strukturu djela očito prisutna i u ovom časoslovu, s krajnjim ciljem podizanja duhovne razine članova franjevačkog Trećeg reda.

⁵⁷ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 165-166.

⁵⁸ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 178-217.

⁵⁹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 217-221.

⁶⁰ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 217.

Četrnaesti članak i časoslov za franjevačke trećoredce

Do Petog lateranskog sabora, kada je Treći red "sekulariziran", bio je dio reda pokornika koji je bio u istom rangu kao i zavjetovani redovnici i monasi u samostanima. Kao takav imao je i neke obveze koje su usko vezane uz posvećeni život. Jedna od takvih bila je i obvezatno moljenje časoslova. Brevijar, kao odlika crkvenosti, sa svojim teološkim utemeljenjem i potrebom, postao je od početaka obveza svih franjevačkih redova. Kao takav on je uz Pravilo predstavljao bitnu oznaku osoba posvećenog života, klerika i svjetovnjaka. Zato je od samih početaka monaškog, pa zatim redovničkog života činio okosnicu dnevne molitve zajednice u svrhu vlastitog posvećenja, posvećenja vremena i posvećenja Crkve, što je u biti redovničkog poslanja. Upravo su iz tog razloga pape strogo propisivale oblik moljenja časoslova i za franjevačke trećoredce kao one koji svoje posvećenje ostvaruju u svijetu, što ih bitno razlikuje od bratovština. Tako je i u osmom poglavlju Pravila pape Nikole IV. propisano sljedeće: *Braća svaki dan neka štiju ure, iliti časove od Cerkve naredene; to jeste Matutinu, ili ti Jutarnju, Laude, iliti pofale, Pervu. Treću, Šestu, devetu, Večernju i Kompletu, iliti nadopunjenje... Nenaučeni neka govore za Jutarnju dvanaest Očenaša i za svaku ozgor rečenu uru po sedam Očenaša i Slava Ocu. Na Pervoj i Kompleti, neka nadometnu Virovanje s onom Davidovom pismom: Smiluj se meni, koji štiti ne znadu. Akoli braća određeno ne reknu, u ono doba neka izgovore tri Očenaša za pokoru. A bolesnici na govorenju oviju uras, ni pojedan način nisu dužni. U postu S. Martina, i u korizmi općinskoj sve Cerkve, u cerkve svoje župničke neka na jutarnje ure naročito dođu, već ako bi koji razložni uzrok njih smeo.*⁶¹ Koliko je bio bitan časoslov kao dnevna obveza franjevačkih trećoredaca pokazuju Konstitucije pape Inocenta XI. koje tumačeći osmo poglavlje pape Nikole IV. propisuju sljedeće:

I.

Premda Regula S. nikakve uspomene ne čini od Zdrave Marie, sa svi tim i za svakog Očenaša neka se i Zdrava Maria govori nadomećući Slava Ocu, jer je Maria obrana za pomoćnicu i braniteljicu Triu Redova S. Franciska.

II.

Koji Božanstveno Oficije iz Brevijara ili od Bogoljubstva, ili od dužnosti mole, nekaposli Matutine reknu Očenaš, i uspomenu od S. O. Franciska. I posli Officia neka reknu Responsorio: Libera me s molitvom: Deus venie largitor, humane salutis etc. I s otimi za dosta čine za sve ure iliti časove Regule.

III.

Oni, koji Gospino Oficie govore, koji se u Brevijaru zove manje, i od ljudi svitovni zove se veće, to jest s pisamam, iliti s Psalmi i s trima Lectioni, oni nisu ništa više dužni moliti, kako je dopustio i ukazao Papa Inocentio XI. i Inocentio XII. Nisu ništa više dužni moliti ni konjici reda Vojničkog, ako svoga Reda oficie mole; samo to, da i pervi i drugi nadometnu posli Officia, jednu ili drugu molitvu za mertve.

⁶¹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 23.

IV.

Terciari misnici ili diaci koji su dužni Breviar moliti, mogu se služiti našim Breviarom Franciskanskim, s našimi sveci i z Direktoriom po dopuštenju Inocentia XII, kako se nahodi i u naših Breviari. Ali isto se razumije da oniu, koji pod našim upravljanjem živu.

V.

Kako god misnici Jutarnju i pofale za drugi dan mogu popodne u četiri sata početi moliti, tako mogu i Terciari onoliko Očenaša i Zdravi Maria reći odma popodne u četiri sata za sutra, koliko ide za Jutarnju i pofale.

VI.

Nije potreba da se Jutarnja u po noći ili posli večere za sutra govori, budući da od toga ni Regula, niti Statuta nikakoe uspomene ne čine. Također nije potreba da uz post prid Božić i u korizmi u cerkvi mole, kako Regula opominja, već ako bi moglo biti brez svake teškoće. A bolesnici ako navlastito neće nisu dužni Oficie moliti.

VII.

Koji svoje Oficie ne moli u ono vrime u koje se u općinu običaje moliti, neka za svoju pokoru reče tri Očenaša, i tri Zdrave Marie. Također ne zapovida se, nego samo ponukuje, da svaki dan, ako je moguće krunicu Gospinu govore.

VIII.

Da Terciari s većim bogoljubstvom i s većim duše plodom i koristiju svoje Oficie govore, stavljaje ovdje osobiti način moliti ga.⁶²

Nakon toga Lipovčić nudi osobiti način moljenja časoslova.⁶³ Prije svakog molitvenog dijela časoslova korisno je stvoriti dobru nakanu posebnom pripravnom molitvom u kojoj se sve moći duše i tijela usredotočuju na samu molitvu i istodobno se obnavlja čin vjere da je molitva prikladan način izricanja hvale Bogu. Zatim Lipovčić donosi uvodnu molitvu za svaku uru časoslova, a svaka molitva ima svoju osobitu usmjerenost, odnosno sadržaj joj je vezan uz pojedine zgrade ili otajstva Isusova života.

Kako su trećoredci redovito molili zajedno Jutarnju i Pohvale, Lipovčić daje samo jednu molitvu *prid Jutarnju i pofale od Muke Isusove*. Iz naslova je već razvidno kako je ova molitva usmjerena na muku Isusovu. Počinje molitvom da se moliteljeva molitva nastavi na Isusovu molitvu u Maslinskom vrtu te da se u stopu prati Krista na tome putu patnje sve do smrti. U ovaj dio časoslova uključena je i molitva zahvalnica za Kristovu muku, s time da se nastoji uključiti i neke prošnje kao što su ispunjavanje volje Božje, molitvena skrb za roditelje, prijatelje, grešnike i duše u čistilištu. Tek nakon te uvodne molitve trećoredci počinju nizati dvanaest Očenaša, Zdravomarija i Slava Ocu.⁶⁴

⁶² Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 40-42.

⁶³ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 45-60.

⁶⁴ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 43-45.

Za tzv. male ure uvodne molitve su se sastojale od tri dijela. Prvim djelom nastoji se pobuditi kod molitelja zahvalnost prema Bogu zbog Kristova otkupiteljskog djela, zato su napose istaknuti pojedini čini njegove muke i smrti. U drugom dijelu molitelju se nudi konkretna tema zahvalnosti, dok se u trećem samo neposredno spominju prošnje i molitvene nakane.⁶⁵ Tako molitva *prid Pervu iliti Primu* stavlja pred molitelja sve ono što se s Isusom događalo kad su ga povlačili od Kajfe do Pilata i Heroda ističući njegovo strpljivo podnošenje ruganja i podvala. Slijedi niz prošnji u prvom redu za vlastito pokajanje i poboljšanje života, a zatim se moli za papu, biskupe i duše u čistilištu.⁶⁶ *Molitva prid Treću, iliti Terciu* stavlja pred molitelje promišljanje o svemu što se Isusu dogodilo u Pilatovu dvorištu kad je osuđen na smrt. Potom slijedi molitveni poziv kojim se Bogu zahvaljuje za sva dobra koja uživaju pravovjerni kršćani, za dar krštenja, za poziv u Katoličku Crkvu, za sakramente i nadahnuća Duha Svetoga. Slijedi prosidbeni dio u kojem se moli za poniznost i *ostale pristojne kršćanske kriposti* i spominje se kršćanske vladare kako bi svojim podložnicima *u soetinji i pravdi mogli vladati*. Posljednja je prošnja ponovno za duše u čistilištu.⁶⁷ Kod molitve *prid Šestu iliti Sextu* Lipovčić stavlja u središte razmatranja sve ono što se dogodilo Isusu od prihvaćanja križa do razapinjanja. Zatim u hvalbenom dijelu poziva se molitelja da zahvaljuje na svom pozivu u franjevačkoj zajednici i da moli za sve one koji mole za njega. Slijedi prosidbeni dio u kojem se moli za ustrajnost u franjevačkom pozivu, nošenju životnih križeva i dobro duša u čistilištu *naposli za utišenje siju oniu dušah koje su iz triju Redova S. Franciska u Purgatoriu...*⁶⁸ Posljednja mala ura jest *prid devetu ili Nonu*, gdje se molitelj treba usredotočiti na Isusovu smrt na križu i oproštajne riječi koje je izrekao svojoj Majci. Potom u hvalbenom djelu molitelj zahvaljuje za Kristova djela otkupljenja i za vlastiti životni križ jer njegovo podnošenje ima vrijednost spasenja. Molitva završava prošnjama: *da možemo zadobiti milost tebe sama, o moj propeti Spasitelju i sverhu svega ljubiti tvoju soetu mu s promišljanjem vazda na pameti imati i promišljati tvoje poljubljene Majke Marie pomoć na čas smerti naše poznati, i srično život naš sveršiti*. Slijedi molitva za bolesne, umiruće i duše u čistilištu.⁶⁹

S otajstvima Kristove muke nastavlja se i u molitvi *prid Večernju*. Ovdje je u središtu promišljanja događaj kada je Isusovo mrtvo tijelo Marija primila u svoje krilo. Nakon toga molitelj zahvaljuje za životna dobra, moli za pravu ljubav prema bližnjemu, za kršćanske kreposti, za oslobođenje od zla i bolesti, za dobročinitelje, za prijatelje i neprijatelje te naposljetku za duše u čistilištu.⁷⁰

Otajstvo Kristove muke dovršava se molitvom *prid doveršenje, iliti Kompletu*. U središtu razmatranja je zaključno otajstvo Kristove muke – polaganje u grob. Zatim

⁶⁵ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 45-50.

⁶⁶ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 45-46.

⁶⁷ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 46-47.

⁶⁸ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 47-49.

⁶⁹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 49-50.

⁷⁰ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 50-51.

se zahvaljuje za *sve darove i milosti koje si o primilostivi Isuse meni i svemu svitu po ovoj tvojoj priblagoslovljenoj Materi Divici Marii milostivo udiliti dostojao se*. Ovaj posljednji dio časoslova snažno je marijanski obilježen i osobito ističe njezino posredništvo. Tako moleći za duše u čistilištu piše: *najposli i za one duše, koje su u Purgatoriu najdražje, i najprimljenije kod poljubljene Matere tvoje Divice Marie, da po njezinoj molitvi nji odonud oslobodiš i primiš u slavu Kraljevstva tvooga Nebeskoga*. I prošnje ove molitve upravljene su radi toga da bi molitelji imali milosti *da prave ljubljene sluge i službenice Marijine postanu*.⁷¹

Nizu Očenaša u ovom trećoredskom časoslovu dodane su i molitve za papu koje prema pisanju autora *vade dušu iz Purgatora*.⁷² Radi se o marijanskim molitvama sastavljenim prema razdobljima liturgijske godine.

Ova trodijelna podjela uvodnih molitava časoslova, odnosno usmjerenje molitelja na određeno otajstvo Kristove muke i smrti, nakon čega slijedi hvalbeni dio i potom prošnje, pokazuje onodobno shvaćanje o molitvenim stavovima. Lipovčić, ili netko od koga je preuzeo te molitve, bio je duboko usmjeren na duh barokne pobožnosti i usredotočenosti na muku i smrt Isusovu, izostavljajući cjelokupno Kristovo pashalno otajstvo, tj. njegovo uskrsnuće.⁷³ No, iako Lipovčićev trećoredski časoslov ostaje u okviru barokne pobožnosti, već sam način na koji on unosi u moljenje Očenaša i razmatranja Kristove muke pokazuje na prosvjetiteljsku notu slavonskih franjevaca 18. stoljeća, osobito što time želi izbjeći mehaničko nizanje molitava i podići duhovnost trećoredaca na višu razinu.

Osim ovoga Lipovčić u četrnaestom članku ide i korak dalje. Naime, najveći dio ove knjižice zauzima molitva časova, čime ukazuje na važnost časoslova u svakodnevnom molitvenom životu franjevačkih trećoredaca. Već Konstitucije pape Inocenta XI. predviđaju moljenje časoslova za klerike i bogoslove koji su članovi Trećeg reda. Dok su laici, odnosno svjetovnjaci molili uglavnom Očenaše, za klerike i bogoslove trećoredce predviđeno je bilo moljenje časoslova na ustaljeni način samo s franjevačkim posebnostima. Zato Lipovčić većinu ove knjižice uređuje na takav način da glavninu prostora zauzima klasičan časoslov sa psalmima, himnima, čitanjima i svim onim što klerički časoslov sadrži.

Tako članak četrnaesti započinje popisom izabranih imena onih koji *slaviše i uzvišuje ovi Treći red i tomu, da neima nijednoga stanja Kerščanskog na svitu ljudih i ženah, iz kojega ne bi bilo unišlo i u njega se upisalo*.⁷⁴ Zato na početku predstavlja pape, kardinale, careve i kraljeve, hercege i vojvode, grofove i plemiće, carice i kraljice, carske kćeri i princeze koji su bili ili u njegovo vrijeme jesu članovi Trećeg reda.⁷⁵ Nakon toga

⁷¹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 51-53.

⁷² Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 55.

⁷³ Usp. Hoško, Časoslov nekadašnjih slavonskih trećoredaca, str. 21.

⁷⁴ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 221.

⁷⁵ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 222-233. U 17. i 18. stoljeću bilo je popularno među pripadnicima viših slojeva društva uključivati se u Treći red. To su svakako podupirali franjevci koji su bili ispojednici i odgojitelji kraljevskih i plemićkih obitelji te su na taj način približili franjevačku duhovnost

slijedi franjevački kalendar, odnosno popis franjevačkih svetaca, blaženika i službenika Božjih oba spola po mjesecima i danima.⁷⁶ Na kraju franjevačkog kalendara Lipovčić kaže kako ga je sastavio koristeći *Menologiu S. O. Franciska, u Kronikah triu Redova njegovi i u Martirologiju Reda i u drugima*.⁷⁷ Time Lipovčić pred molitelja stavlja kompletirani franjevački svetački kalendar, koji je u prvom redu namijenjen klericima i bogoslovima članovima Trećeg reda, jer na samom početku spominje kako ovaj kalendar samo upotpunjuje opće svetkovine i spomendane *od kojih valja Ofice i Misu govoriti*.⁷⁸ Dakle, ovaj kalendar stavljen je kao uputa za privatnu pobožnost časoslova franjevačkih trećoredaca i nikako se ne smije imati prednost pred onim svetkovinama i spomendanima propisanih od Crkve.

Prvo slijedi časoslov Blažene Djevice Marije (*Officie Veliko B. D. Marie*), za koji Lipovčić kaže: *ovo Oficie koji su bili dužni moliti prije nego su u Treći red unišili, mogu ga i u Trećem redu moliti, i nisu dužni drugoga Oficija moliti, kako je u Statuta stavljeno*.⁷⁹ Časoslov Blažene Djevice Marije⁸⁰ sadrži kompletiranu molitvu svih časova s himnima i psalmima te s pripadajućim čitanjima i molitvama prikladnim za određeno liturgijsko razdoblje, odnosno prilagođenim molitvama crkvenom liturgijskom kalendaru.

Nakon Časoslova slijedi Časoslov za pokojne (*Officie ili služba za mertve Duše*), ovdje Lipovčić napominje: *svaki brat ili sestra triju Redovah S. Oca Franceska koji izmoli ovo za mertve Oficie, kako slidi, svaki put, kad god izmoli, prima oproštenje potpuno od svijui grijah, ali odlučivši isto oproštenje za koju dušu, koja je u mukama očišćenja*.⁸¹ Bez obzira na to što je časoslov napisan s ciljem da podigne duhovni život franjevačkih trećoredaca, gdje dolazi do izražaja već spomenuta prosvjetiteljska nota slavonskih franjevaca 18. stoljeća, on i dalje ostaje duboko prožet baroknom duhovnošću. Najbolji primjer za to jesu *Petnaest pisama skalinskih* u sklopu Časoslova za pokojne, gdje Lipovčić kaže sljedeće: *svaki brat i sestra triju Redovah S. O. Franciska, koji izmoli slidećih petnaest pismah svojima molitvama, kako je doli stavljeno koliko god puta izmoli, svaki put prima oproštenje podpuno od svijui grijah; ali odlučivši za koju dušu u mukah od očišćenja*.⁸² Radi se o nizu od petnaest psalama s popratnim molitvama, koji potiču na pokoru i poniznost.

Iako je sam časoslov napisan s ciljem da podigne duhovnu razinu franjevačkih trećoredaca, odnosno da otkloni mehaničko nizanje Očenaša i usmjeri pobožnost na razmatranje Kristove muke i drugih otajstava Kristova života, dakle, bez obzira na ovu prosvjetiteljsku ulogu same knjižice, cjelokupna pobožnost sadržana u njemu

aristokratskim krugovima tadašnjeg europskog katoličkog kršćanstva (usp. Giorgio Grillini, *Presenza francescana*, Assisi 1995., str. 38).

⁷⁶ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 233-287.

⁷⁷ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 287.

⁷⁸ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 233.

⁷⁹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 288.

⁸⁰ Usp. Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 288-358.

⁸¹ Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 358.

⁸² Lipovcsevich, *Treći sadh*, str. 301.

ostaje u potpunosti obilježena baroknim utjecajem. Lipovčić ni u jednom tekstu molitava u ovoj knjizi ne izlazi iz okvira barokne pobožnosti.

Bračuljevićev priručnik za Bratovštinu pojasa sv. Franje

Bratovština pojasa sv. Franje

Bratovštinu pojasa sv. Franje ili *cordigere* osnovao je papa Siksto V., franjevac konventualac, 1587. godine pismom *Ex supernae*, i obdario je velikim oprostima i privilegijama te dao ovlast svim granama Franjevačkog reda da je mogu osnivati. Na hrvatskim prostorima brzo se proširila u svim župama i samostanima gdje su franjevci pastoralno djelovali. Iako Bratovština pojasa nije bila identična Trećem redu, imala je s njime mnogo sličnosti. Članovi su trebali trajno nositi pojas na javnim sastancima, procesijama i na civilnom odijelu. Imali su propisane molitve. Održavali su mjesečne sastanke. Bili su dužni voditi brigu o bolesnima, posjećivati slabije i starije i sve druge obveze i privilegije koje su u svijetu imali trećoredci. Kod nas su osobito bili prošireni na području sjeverne Hrvatske. Za njih su izdavani molitveni priručnici, molitveni obrasci i druga duhovna literatura.⁸³

Kroz cijelo 18. stoljeće franjevci su uz svoje samostane osnivali Bratovštine pojasa. Bratovština pojasa sv. Franje osnivana je najranije pri samostanima sjeverozapadne Hrvatske. Jedna od poznatijih Bratovština pojasa bila je ona u Varaždinu osnovana 2. srpnja 1642. dozvolom pape Urbana VIII.⁸⁴ Iste, 1642. godine, dozvolom pape Urbana VIII. osnovana je Bratovština pojasa pri franjevačkom samostanu u Zagrebu.⁸⁵ Godine 1677. osnovana je Bratovština u Koprivnici.⁸⁶ Ova je bratovština bila relativno dobro materijalno situirana tako da je u Kloštar Ivaniću u franjevačkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja podigla oltar sv. Franje.⁸⁷ U Samoboru je osnovana 1700. godine. Mjesečne skupštine održavale su se kod oltara sv. Franje, za koji su se brinuli članovi Bratovštine.⁸⁸ O Bratovštini pojasa u Virovitici fra Paškal Cvekan zapisao je kako ju je osnovao 1738. gvardijan i župnik o. Dominik Paljak dozvolom zagre-

⁸³ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 7-10; Matanić, *I Terziari francescani*, str. 313; Mato Batorović, Treći red sv. Franje i bratovštine u Virovitici, u: *725 godina franjevaca u Virovitici*, ur. Julijo Martinčić, Dubravka Hackenberger, Zagreb – Osijek 2006., str. 235-244; Luca Waddingus, *Annales Minorum*, sv. XXII, Ad Claras Aquas 1934., str. 356-381.

⁸⁴ AHFPZ, Eugen Klimpacher, *Pro Memoria*, str. 42.

⁸⁵ Arhiv franjevačkog samostana Zagreb (dalje: AFSZ), *Liber Memorabilium*.

⁸⁶ AHFPZ, *Matricula Prov. s. Ladislai Regis*.

⁸⁷ Paškal Cvekan, *Franjevci u Varaždinu*, Varaždin 1978., str. 112.

⁸⁸ Arhiv franjevačkog samostana Samobor (dalje: AFSS), *Popis članova Bratovštine od svetoga pojasa Svetoga oca Franje*, str. 2. Ova knjiga čuva se u samostanskom arhivu u Samoboru. Ovdje su abecednim redom na 744 stranice popisani svi članovi bratovštine do njezina ukinuća 1784. godine. U samostanu je sačuvan i "cimer", odnosno slika koja prikazuje Blaženu Djevicu Mariju s Isusom u krilu u sjedećem položaju, koja u ruci drži franjevački pojas. Pojas s desne strane prima sv. Franjo Asiški, a s lijeve sv. Bernardin Sijenski s moćnikom IHS i oni spuštaju pojas prema dolje, gdje ga desno primaju kardinali, biskupi i papa, a lijevo kraljevi, velikaši i narod. Ovime se željelo reći kako je Bratovština namijenjena svima.

bačkog biskupa Jurja Branjuga. Cvekan je ovdje poistovjetio Bratovštinu pojasara i Treći red.⁸⁹ Očito je da je Cvekan ovaj podatak uzeo iz dokumenta *Pitanja za kanonsku vizitaciju od 12. svibnja 1783. godine*, gdje je na pitanje pod brojem 22 *O bratovština-ma u župnoj crkvi upravitelj župe o. Dalmacije Skurianecz* odgovorio da imaju dvije nadbratovštine: *B. V. M. De Monte Carmeli. Altera Cordigerorum S. Francisci Seraphici*.⁹⁰

Na području Slavonije, prema izvorima, prva Bratovština osnovana je u Požegi. Papa Klement XI. na molbu požeških franjevaca izdao je 15. travnja 1707. dekret kojim im dopušta osnivanje Bratovštine pojasa sv. Franje.⁹¹ Taj dekret je primio zagrebački biskup Martin Brajković i pridodao mu svoj dekret, izdan u Našicama 15. rujna 1707., kojim dopušta osnivanje Bratovštine u franjevačkoj crkvi sv. Duha u Požegi.⁹² Naposlijetku svoje dopuštenje dao je i general Franjevačkog reda o. Celestin iz Milana dekretom od 17. prosinca 1707. godine.⁹³ Iste, 1707. godine, u Požegi je osnovana Bratovština pojasara.⁹⁴ Bratovština pojasara ili *cordigera* osnovana je 1712. pri franjevačkom samostanu u Osijeku. Vodio ju je franjevac određen od samostanske zajednice koji se nazivao *director chordigerorum*. Članovi bratovštine okupljali su se kod oltara sv. Franje, o kojem su vodili brigu da bude okićen i ima dovoljno svijeća.⁹⁵ Ista Bratovština osnovana je u subotičkom samostanu 1729. godine. Za prvog voditelja izabran je Jakov Sučić, gradski kapetan. Bratovština se trebala brinuti za svijeće na oltaru Blažene Djevice Marije na nebo uznesene na sve njezine blagdane. Zatim se trebala brinuti za tamjan na marijanske blagdane i svetkovine te za odjela ministranata. Uz to brinuli su se i za oltar sv. Franje.⁹⁶

Poistovjećivanje ovih dvaju laičkih organizacija bilo je dosta često u hrvatskoj starijoj historiografiji, a tomu su pridonosili i izvori iz kojih je ponekad teško razlučiti radi li se o Trećem redu ili Bratovštini pojasara. No, postoje, uz Lipovčiča, i drugi izvori iz 18. stoljeća koji ukazuju da se radilo o dvije različite organizacije. Fra Engelbert Pauck u svom djelu iz 1720. godine *Tertia seraphica vinea, sive Tertius ordo de penitentia S. P. N. Francisco* izričito navodi kako se Treći red razlikuje od Bratovštine pojasara. U poglavlju *Kako razlikovati Red trećoredaca od Bratovštine pojasa i ostalih bratovština* kaže sljedeće: *Službena kurija razlikuje Bratovštinu pojasara od Trećeg reda od pokore, koji je osnovan od bl. Oca Franje 1221. godine, a sin Serafskog oca Siksto V. osnovao je spomenutu (Bratovštinu pojasara, op. a.) pismom »Ex supernae«. Pojasari dobivaju blagoslovljeni pojas od poglavara i imaju samo statut odobren od crkvene vlasti (ordinario), nemaju Pravila, potvrđenog od Svete Stolice. Nasuprot Trećoredci imaju svoje*

⁸⁹ Paškal Cvekan, *Virovitica i franjevci*, Zagreb 1977., str. 133.

⁹⁰ Arhiv franjevačkog samostana Virovitica (dalje: AFSVT), *Puncta in Visitatione Canonica. Die 12. Mense Majo Anno 1783*.

⁹¹ Arhiv franjevačkog samostana Požega (dalje: AFSP), *Miscelanea*, kut. 1.

⁹² AFSP, *Miscelanea*, kut. 1.

⁹³ AFSP, *Miscelanea*, kut. 1.

⁹⁴ AFSP, *Miscelanea*, kut. 1.

⁹⁵ Arhiv franjevačkog samostana Osijek (dalje: AFSSO), kut. 23.

⁹⁶ Arhiv franjevačkog samostana Subotica (dalje: AFSSU), *Historia Domus Coneventus Szabatkiensis*, knjiga 1, str. 78.

*Pravilo po kojem se vladaju, a također i pojas, te habit, odnosno škapular, prema mjesnim običajima, koje dobivaju od generalnog ministra. Trećoredci polažu zavjete i žive prema Pravilu potvrđenom od Katoličke Crkve danom u ruke poglavara. Obdržavaju novicijat od godine dana i pripuštaju se zavjetima prema odredbama vrhovnih svećenika danim Trećem redu, dok Bratovština toga nema.*⁹⁷ Petar Antun iz Venecije u svome djelu *Regola del Terz' Ordine de penitenti* iz 1718. piše: *U Trećem redu postoje tri stanja za osobe. Prvi su koji žive u zajednici u formalnom samostanu. Drugi su Trećoredci s habitom i pojasom i treći su Trećoredci s jednostavnim pojasom, nazvanim drugim imenom Pojasari (Cordigeri) i jedni i drugi žive u vlastitim kućama.*⁹⁸

Očito je iz navedenog kako su Treći red i Bratovština pojasa sv. Franje bile dvije različite laičke organizacije, s time da je Treći red bio crkveni red u punom smislu te riječi, dok je Bratovština pojasa bila jedna u nizu takvih bratovština koje su tijekom 17. i 18. stoljeća nastajale i djelovale uz franjevačke crkve i samostane.

Struktura i tumačenje djela Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan

Lovro Bračuljević (Budim, o. 1685. – Budim, 21. XI. 1737.) stupio je u franjevački novicijat u Velikoj 1710. godine. Studij teologije i filozofije najvjerojatnije je polazio u Italiji, te ondje predavao filozofiju i stekao zvanje profesora teologije. Od 1723. djeluje kao profesor teologije u bogoslovnoj školi Generalnog učilišta u Budimu. Vršio je i službu dekana učilišta te stekao naziv profesor emeritus. Bio je definator u upravi Provincije Bosne Srebrene, povjerenik provincijala A. Marković, generalni pohoditelj i predsjednik provincijskog sabora u Bugarskoj 1737. godine. U duhu katoličke obnove u Budimu je 1730. napisao dva djela nabožnog karaktera, u kojima se između ostalog bavio i jezikoslovnim pitanjima i zagovarao fonološki pravopis.⁹⁹

Djelo *Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan* ima 578 stranica i tiskano je 1730. godine u Budimu. Glavna svrha izdavanja ovog priručnika navedena je već u njegovu naslovu, gdje Bračuljević kaže kako je cilj *kratko ali temeljito popisanje početka, ukorijenjenja, i raširenja davnashnjeg poglavitog, iliti Archi-Bratinstva konopnog pojasa Patriarke Svetoga Oca Franceska, uzdignutog odavna u Carkvi, i manastiru male Bratje Redovnika obsluženja, sinova istog Patriarke, Provincije Srebrno Bosanske, u Kraljevskom, i slobodnom gradu Budimu, poglavitomu Mađarske zemlje.*¹⁰⁰ Nakon toga slijedi autorovo obraćanje čitateljima *Plemenita Bratjo i Sestre Bratinstva, Gospodari i Gospoje moje*, u kojem Bračuljević progovara o širenju Franjevačkog reda, odnosno

⁹⁷ Engelberto Pauck, *Tertia seraphica vinea, sive Tertius ordo de penitentia* S. P. N. Francisco, Coloniae 1720., str. 12.

⁹⁸ Pietro Antonio di Venezia, *Regola del Terz' Ordine de penitenti del serafico padre S. Francesco confermata da papa Nicolo IV.*, Venezia 1718., str. 64.

⁹⁹ Pavich, *Ramus viridantis olivae*, str. 58-59; Franjo Emanuel Hoško, Lovro Bračuljević, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ur. Franjo Emanuel Hoško, Zagreb 2010., str. 80.

¹⁰⁰ Bracsuglevich, *Uzao Scerafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. I.

o područjima jugoistočne Europe u kojima pastoralno djeluju franjevci Bosne Srebrene koji čuvaju apostolski duh, brane katoličku vjeru i *ovce pasu Isukarstove*. Zato i Bračuljević kaže kako je sva svrha njegovog truda da na tragu svojih slavnih franjevačkih prethodnika pisanom riječju podiže apostolski žar i pase ovce Kristove. Već u ovom uvodnom dijelu Bračuljević kaže kako je ono namijenjeno Bratstvu pojasa sv. Franje, u kojemu ne manjka *ni Pape, ni Kardinali, Ni Biskupi, ni Cesari, ni Kralji, ni poglavice, ni Plemići, ni Sveci, ni Koimu drago kriposni junaci: a svarhu svega sijajuće na vašem ocu drago kamenje višnjega Kralja, prislavne rane sina Božjega, i cila prilika njegova Božanstvenog kipa. Primite dakle s ljubavlju uzao ljubavi, koga vam s pravom prikazuje, želeći da vas s višnjom ljubavlju sveže u posidovanju blažene slave*.¹⁰¹ Slijedi jedan poprilično zanimljivi leksikografski dio u kojem autor objašnjava na koji način treba čitati pojedina slova i riječi u ovoj knjizi.¹⁰² A nakon toga još jedan autorov predgovor o značenju pojasa, *corde*, pod naslovom *Bogoljubnom štiocu život i zdravlje*. Ovdje Bračuljević objašnjava kako pojas nije bio neko neprijateljsko sredstvo za zarobljavanje koje vodi prema gubljenju vječnog života, već je cilj ove knjige prikazati kako je onaj koji se vezao pojasom određen za pravu slobodu i naziva ga *uzlom slatke ljubavi*.¹⁰³ Nakon toga slijedi niz odobrenja koje je djelo moralo proći kako bi bilo objavljeno od teološke cenzure koju potpisuju fra Stjepan Vilov, generalni rektor teologije, i fra Petar Karapandžić iz Mostara, također generalni lektor teologije. Potom je tu dozvola provincijalnog ministra Ivana Stražemanca i dozvola generalnog komisara Reda fra Kresencija Krispera od 12. rujna 1730. *Imprimatur* za tiskanje djela dao je isusovac Tobija Ertl, rektor isusovačkog kolegija u Budimu.¹⁰⁴

Prvi dio, *Uzao serafinske ljubavi*, započinje tumačenjem početaka i širenja Bratstva pojasara. Na ovom mjestu treba istaknuti kako Bračuljević u § III. piše o osnivanju Reda pokornika od strane Franje Asiškog i kaže: *Reda tri Francesko započe. Male bratje parvi daje reče. Drugi, ubogih gospojah. Koje nosu svete Klare broja. Treći daje pravi pokornikah. Zderžajući ženu i človika. Ovoga trećega Reda zavitnikom dade sveti otac Francesko, za znamenje očito pokorničkog života nositi i pasiti se konopnim pojasom, na priliku onoga kojim se on pasao i danas dan se pasu njegovi naslidnici parvoga reda*.¹⁰⁵ Nakon toga nastavlja govoriti o papama koji su podržavali širenje Trećega reda, da bi zatim prešao na govor o tome kako je papa Siksto V. osnovao Bratovštinu pojasa sv. Franje, a podržao ga kasnije i papa Lav X. dajući redovnicima Prvoga reda da mogu blagoslivljati i dijeliti ovaj pojas. Bračuljević piše kako za Siksta V. nije postojala ova Bratovština nego je on *pak naposli treće godine svojega Apostolskog vladanja, a našega otkupljenja 1587. ocu kolikog Reda svetog oca Franceska Generalu, tojest Poglavaru i oladaocu, i ostalim njegovim slidnikom, ponovio i potvrdio podpunu oblast, uzdizati i postavljati rečeno Bratinstvo, u svi*

¹⁰¹ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. II-IV.

¹⁰² Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. V-X.

¹⁰³ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. XI.

¹⁰⁴ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. XVI-XV.

¹⁰⁵ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 5.

*carstva i manastiri svoga Reda, u koji prije ni bilo.*¹⁰⁶ Tako da u nastavku teksta Bračuljević donosi izvadak iz papinog pisma o utemeljenju Bratovštine pojasara od 29. kolovoza 1587. godine.¹⁰⁷ Bračuljević piše kako je papa Benedikt XIII. apostolskim pismom *Paterna sedis Apostolicae* iz 1725. dao je svim granama Prvoga reda jednaka prava u vođenju i osnivanju Bratovštine pojasara.¹⁰⁸ Moguće je da je do tada, a tako piše i Bračuljević, ovo pravo bilo pridržano franjevcima konventualcima. Pojas je prema ovom priručniku trebao biti blagoslovljen od jednog poglavara, franjevca člana Prvog reda, ili od jednog svećenika (*misnika*) franjevca, koji je delegiran od poglavara. Zatim slijedi opis obreda kako se pojas prima i kako se moli nakon što se pojedinac opaše pojasom.¹⁰⁹

Zanimljiv je drugi dio, odnosno poglavlje prvo koje govori o oprostima. Ovdje se Bračuljević, u duhu franjevačke kontroverzistike 18. stoljeća,¹¹⁰ osvrće na pravoslavlje, luteranstvo i kalvinizam, dokazujući kako je puna i jedina istina u Katoličkoj Crkvi kojoj se na čelu nalazi papa kao vidljivi namjesnik Kristov na zemlji.¹¹¹ U daljnjem tekstu Bračuljević se ponovno bavi pitanjem oprosta. Piše o punom oprostima u jubilarnoj godini koja je prema Klementu VI. bila svake pedesete godine, ali ju je Pavao II. sveo na svakih dvadeset i pet godina, tumačeći koja je razlika između punog oprosta u jubilarnoj godini i ostalih oprosta kao što su hodočašće u Rim, Jeruzalem ili u Galiciju u crkvu sv. Jakova Apostola.¹¹² Za razliku od punog oprosta, autor razlikuje nepuni oprost koji se odražava kroz različite manje pokore koje je odredila Crkva.¹¹³ Postoji i višnji oprost koji se odnosi na duše u čistilištu i zato se *ovako zove za razlučenje od vremenitoga.*¹¹⁴ Dok je vremeniti oprost takav za koji nije određeno i *dokončano vrime dopušćeno: kako se na priliku za toliko urah, za toliko danah, ili za toliko nediljah, ili miseci, ili godinah: koje vrime kada svarši, prošćenje pristane, i sasvim prođe.*¹¹⁵ Bračuljević u svome govoru o oprostima ostaje u potpunosti na tragu posttridentskog baroknog shvaćanja duhovnog života i vjere u oproste onako kao je to definirala Crkva u svojim dokumentima i u vjerničkoj praksi zato u daljnjem govoru naglašava kako samo Katolička Crkva istinski tumači vjeru i može određivati nove članke vjere, a dobar kršćanin u to treba vjerovati.¹¹⁶ Pritom naglašava kako je katolička Crkva jedina sveta

¹⁰⁶ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 7.

¹⁰⁷ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 8-10.

¹⁰⁸ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 10-11.

¹⁰⁹ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 13-14.

¹¹⁰ Vidi: Ivan Karlić, Daniel Patafta, *Istina katolicsanska fra Antuna Bačića*, u: *Zbornik radova o Emeriku Paviću*, ur. Pavao Knezović – Marko Jerković, Zagreb 2014., str. 303-323; Hoško, *Negdašnji hrvatski katekizmi*; Vlado Košić, *Kontroverzističko djelo Istina katolicsanska (1732.) Antuna Bačića*, u: *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba*, ur. Filip Potreba, Jastrebarsko 2001., str. 179-206; Juraj Kolarić, *Ekumenska trilogija*, Zagreb 2005.

¹¹¹ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 16-38.

¹¹² Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 43-46.

¹¹³ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 46-48.

¹¹⁴ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 53.

¹¹⁵ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 55.

¹¹⁶ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 89.

i kako je zabranila pregovarati s nevjernicima *od vire i zakona*, kao i čitati njihove knjige.¹¹⁷ Oni koji čitaju takve knjige upadaju u teške crkvene kazne i nužno moraju tražiti oprost jer upadaju u smrtni grijeh.¹¹⁸ U nastavku autor upućuje čitatelja kako treba ispravno moliti i na koji način duhovno napredovati, a kada se sagriješi kako se ispovijedati, osobito ovdje naglašava kako bi to trebao učiniti član Bratovštine.¹¹⁹ Zato slijede upute za pravu i valjanu ispovijed pokornika.¹²⁰ Bračuljević nadalje govori o krepostima vjere, ufanja i ljubavi i kako u njima rasti.¹²¹

Treći dio ponovno se vraća Bratovštini, i na samom početku autor piše sljedeće: *Parvi je ovih knjigah ukazao početak, temelj i vlastitost, i raširenje poglavitog Bratinstva pod konopnim pojasom Svetog Patriarke Franceska. Drugi je istumačio narav, činu i razlikovati mnogu duhovnoga blaga carkve svete, i dao mnoge lijepi i potrebite nauke pravog katoličanskog virovanja, ufanja i Bogoljubnog dilovanja. A ovi će treći dati Bratinstvu vladališta, to jest naredbe, koje imadu bratija i sestre obsluživati, i kako se ima općijena Bratinstva vladati. I izboriti im blago s kojim je carkva sveta Bratinstvo njihovo nadarila...*¹²² Zato u duhu barokne pobožnosti piše o oprostima koji su Bratovštini podijeljeni, kako se čini privatna pokora i oprost koji se dobivaju za nju.¹²³ Nakon toga prelazi na primanje u Bratovštinu pojasara, gdje kaže kako se onaj koji želi postati član Bratovštine mora prije mlade nedjelje javiti upravitelju Bratovštine, kojega je za to postavio gvardijan samostana, a on će ga uputiti u pripravu za primanje. Među tim uvjetima, koji obvezuju svakog člana Bratovštine jesu, između ostalog: *svake mlade nedilje od svojih se griha ispoviditi i sakrament pričesti primiti... Na Bratinsku misu, Pridiku, i na oblačenje, iliti procesion dolaziti... i drugim prilikama ko obilatije može, škrinju, iliti škatulu Bratinstva darivati, da se Bratinstvo može pošteno daržati i vladati providajući potrebitima...* Na kraju nabraja franjevačke svetačke blagdane i svetkovine kada su članovi obvezatni prisustvovati misi.¹²⁴ Zanimljiv je i govor o pojasu koji ukazuje na njegov smisao kod članova Bratovštine: *Imadu bratija i sestre ovog Bratinstva s blagoslovljenim konopnim pojasom vazda opasivani biti... a na misec mladih nediljah, i drugih Bratinstva procesioni očitoga oko sebe nositi... pristoji se očit procesion pokornikah, kaki je našeg Bratinstva (budući ovo Bratinstvo od pokore, u živoj uspomeni muke Isukarstove) ima očitoga znamenje pokore, koje je vazda uže bilo, kakvo se vidi u prilikah starih svetih pokornikah...*¹²⁵ Najočitija razlika između Bratovštine pojasara i Trećeg reda vidi se u molitvenim obvezama: dok je trećoredac obvezan moliti časoslov, odnosno Očenaše prema pojedinom času, član Bratovštine nema tu obvezu, nego svaki dan mora izmoliti šest Očenaša i šest Zdravo

¹¹⁷ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 99.

¹¹⁸ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 106.

¹¹⁹ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 120-128.

¹²⁰ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 132-139.

¹²¹ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 150-155.

¹²² Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 173.

¹²³ Usp. Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 173-176.

¹²⁴ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 177-178.

¹²⁵ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 179.

Marija, dodajući između njih Slava Ocu, *tojst pet na poštenje pet rana Isukarstovih i svetoga Francesca, za uzvišenje svete matere carkve i za iskorjenjenje nevirstava jedan očenaš i jednu zdravi Mariu za Papu.*¹²⁶

Do kraja svojega priručnika Bračuljević se uglavnom bavi oprostima koje su pape udijelili Bratovštini ili koje oni mogu primiti preko Prvog reda. Ovdje se nalaze i mnoge molitve koje mole prilikom pojedinog oprosta, zatim govor o značenju pojedinog oprosta i kolika je njegova duhovna dobit za onoga koji moli. Neosporno je da je Bračuljević, kao i Lipovčić, ostao potpuno na tragu posttridentske katoličke obnove i da je njegovo djelo sastavljeno kao priručnik za Bratovštinu pojasara potpuno u okvirima barokne pobožnosti i pokorničkog duha koji se nastoji promovirati ovim priručnikom. Bračuljevićev *Uzao* jasno pokazuje kako su Treći red i Bratovština pojasa sv. Franje bile dvije različite organizacije, s različitim obvezama, uređenjem i samim pravnim položajem unutar Crkve.

Zaključak

U razdoblju nakon krize redovništva koju su izazvali reformacija i osmanske provale započelo je razdoblje katoličke obnove potaknuto Tridentskim koncilom. Duh katoličke obnove svoj je izražaj našao u baroknoj književnosti i umjetnosti razvijajući katoličku baroknu pobožnost nadahnutu Tridentskim koncilom. Obnova redovničkog života dovela je do snažnog zamaha pučke pobožnosti, obnove starih oblika udruživanja vjernika laika, među kojima je bio i Treći red, ali i nastanka novih, kao što je to bila Bratovština pojasara sv. Franje. Franjevci kontinentalne Hrvatske u 18. stoljeću doživljavaju preporod na svim razinama svoga života i djelovanja, što se očituje u velikom broju različitih djelatnosti na području školstva, kulture, umjetnosti, znanosti i duhovnosti. Slijedeći europske uzore tijekom 18. stoljeća franjevačkim se krugovima razvija tzv. franjevačko prosvjetiteljstvo čiji je osnovni cilj duhovno i moralno obnoviti široke slojeve društva. Ovaj segment franjevačkog prosvjetiteljstva treba promatrati unutar šireg katoličkog prosvjetiteljstva, koje je težilo praktičnom kršćanstvu pročišćenom od prenatrpanih i vanjskih baroknih pobožnih praksi.¹²⁷ Franjevci, kao crkveni Red prisutan na cijelom hrvatskom etničkom prostoru, unutar ovog pokreta razvija svoj smjer koji nije toliko usmjeren na metodu koliko na praktičnu primjenu s ciljem podizanja duhovnosti i pobožnosti puka na višu i kvalitetniju razinu. Vrijeme je to kada nastaju brojna priručnici, molitvenici i ostala nabožna literatura namijenjena širim slojevima stanovništva. Među takvim priručnicima jesu djela Jerolima Lipovčića i Lovre Bračuljevića. Njihova djela jesu u prvom redu plod franjevačkog prosvjetiteljstva, ali temeljni izraz ostaje barokni u duhu katoličke obnove. Ova dva djela u isto vrijeme pokazuju kako su u franjevač-

¹²⁶ Bracsuglevich, *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi*, str. 180.

¹²⁷ Usp. Teodora Shek Brnardić, *Obrazovanje na razmeđu tridentskog katolicizma i katoličkog prosvjetiteljstva*, Zagreb 2009., str. 39-44; Ulrich Lehner, *The catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*, Oxford 2016., str. 2.

kim župama i pri franjevačkim samostanima kontinentalne Hrvatske u 18. stoljeću djelovale dvije laičke organizacije koje su u starijoj literaturi, pa i u izvorima, često poistovjećivane. Analizom ovih priručnika dolazi se do spoznaje kako su Treći franjevački red i Bratovština pojasara sv. Franje bile dvije različite organizacije, koje su imale mnoge sličnosti, ali sasvim različito ustrojstvo i pravni status. U isto vrijeme oni su svjedoci duhovnog života i oblika pučke pobožnosti 18. stoljeća koja se prakticirala u ovim laičkim crkvenim organizacijama. Uvidom u povijesnu pozadinu obnove Trećeg reda u Hrvatskoj u baroknom razdoblju i osnivanja Bratovštine pojasara može se zaključiti kako su franjevci kontinentalne Hrvatske pratili duhovna kretanja europskog zapada u 18. stoljeću, zatim posebnosti ovih dvaju organizacija na općecrkvenoj i lokalnoj razini, kao i iščitati tendencije franjevačkog prosvjetiteljstva zaodjenutog još uvijek u duh baroknog pobožnog izričaja.

Daniel Patafta

Two Franciscan Manuals for Franciscan Laymen from the Eighteenth Century

Summary

Two eighteenth century manuals of Jerolim Lipovčić and Lovro Bračuljević are witnesses of the times in which they were created. They in the first place demonstrate that the Third Order and the Confraternity of the belt of St Francis were two distinct ecclesiastical organisations, even though they are frequently identified in historical writing, and which among other differences had different legal status within the Church. However, both organisations reflected post-Tridentine Catholic reform delimited by Baroque piety, but also by Franciscan enlightenment intended on, particularly by publishing of such manuals, improvement of spiritual life of the members of the Third Order and the Confraternity, but also to inform them with duties, rights and privileges they received as members of particular organisation. Therefore, both works were written with the intention of lifting spiritual life of the members of both institutions on a higher level, which is unequivocal proof of the influence of Franciscan enlightenment of the eighteenth century, even though they also remains strictly within the framework of Baroque spirituality and understanding of pious life.

Key words: Jerolim Lipovčić, Lovro Bračuljević, the Third Order, the Confraternity of the Belt of St Francis, Baroque, Franciscan enlightenment, the eighteenth century